

Nova povijest križarskih ratova

Christopher Tyerman, Božji rat: nova povijest križarskih ratova, svezak 1-2, preveli Alka Domić Kunić, Hrvoje Gračanin, TIM press, Zagreb 2010.-2011., 957 str.

Christopher Tyerman, vrsni britanski historičar i profesor srednjovjekovne povijesti na Oxfordu, autor je važnih djela o križarskim ratovima, tematici koja je potakla njegov poseban interes te zadobila njegovu iznimnu predanost koja je nakon godina iscrpnih istraživanja 2006. okrunjena objavljivanjem djela *Božji rat: nova povijest križarskih ratova*. Autorov silni trud iskazan je u knjizi čiji engleski original broji preko tisuću stranica, a zbog takva opsega djela za hrvatski je prijevod odlučeno da se razdjeli u dva sveska. Prvi je dio objavljen 2010. godine i obrađuje razdoblje prva tri rata križa, a povijest pohoda se nastavlja te završava u nedavno objavljenom drugom svesku *Božjeg rata*.

Tyermanovo djelo, naravno, nije prva opća povijest križarskih ratova, no svakako ima svoju posebnost u tretiranju ove tematike, što je najavljeno već u *Predgovoru* (str. 13–16), u kojem autor daje do znanja kako je njegova „studija zamišljena kao povijest, a ne polemika, kao prikaz, a ne osuda, kao istraživanje važne svjetskopovijesne epizode ogromne imaginativne i intelektualne fascinacije, a ne konfesionalna apologija ili izjava očevica u kakvoj kozmičkoj parnici“ (str. 16). Križarski ratovi su pojava koja je povijesti ostavila trajan pečat i baštinu, pojava koja odjekuje i u današnjem društvu. Od svojih začetaka, oni su u javnosti izazivali podijeljene osjećaje koji su dovodili i do osuda, zauzimanja strana i prenaplašavanja nekih aspekata, a moderno društvo otkriva jednaku reakciju. Ona se osjeća i kod brojnih povjesničara, bilo kod Stevena Runcimana koji je tijekom 1950-ih objavio svoju monumentalnu povijest križarskih ratova, u tri sveska, ili pak u recentnom djelu Susanne Throop, naslovljenom *Crusading as an Act of Vengeance, 1095-1216* (u prijevodu *Križarstvo kao čin osвете, 1095-1216*). Tyerman donosi ono što često nedostaje – objektivnost. Boreći se protiv zamke da daje ikakvu moralnu osudu djelovanja križara ili njihovih protivnika (iako nije mogao izbjeći prigodičan ironični komentar na račun pojedinih sudionika), autor je izvršio uspješan zadatak te nam ispričao što se tada zbivalo na iskren i izravan način.

Zbog pojedinih događaja koji su obilježili modernu povijest, pogotovo prošlo desetljeće, veza militarizma i religije pridaje se prvenstveno islamu. Međutim, križarski su pohodi dokaz kako su kršćani bili jednako spremni činiti nasilje u ime vjere. Opravdavanje takva čina tradiciju vuče od samih početaka kršćanske religije čiji starozavjetni tekstovi, između ostaloga, govore i o ratnicima-junacima poput Šaula i Davida koji su provodili Božju zapovijed kada su ubijali neprijatelje kršćana. Takve su biblijske pripovijesti kasnije postale duhovni izvor koji je hranio križarski svjetonazor. Prijelomni trenutak u povijesti kršćanstva, kada je ono u četvrtome stoljeću postalo službenom religijom Rimskoga Carstva, bio je i početak razdoblja njihova simbiotskog načina života. Crkva i država su isprepletene, a svaki je neprijatelj, pa i poganin i vjerski heretik, otada bio zajednički. Kada je uz to Augustin Hiponski u svome djelu *De civitate Dei* postavio temelje pravednoga rata, kršćanski je ratnik ubrzo mogao postati stvarnost, poput Karla Velikog koji se borio protiv pogana.

Posvećeni rat u vrijeme kada se započelo s pripremama za Prvi križarski pohod nije bio nepoznanica. Za shvaćanje fenomena križarskih ratova ova je činjenica vrlo važna, zbog

čega je autor u svome *Uvodu* (str. 17–37) i prvome poglavlju naslovljenom *Prvi križarski pohod* (str. 41–161), pomno opisao njegovu tradiciju kao i različite vjerske i političke okolnosti koje su se poklopile dovevši papu Urbana II. u Clermont, gdje je 1095. godine uputio prvi poziv za spasenje Svete zemlje. U ozračju crkvene obnove koja je potakla snažnu duhovnost naroda zapadne Europe, reformatorski su pape uspjeli ostvariti naum da uz duhovnu prevlast zadobiju i onu svjetovnu. Jedna od izravnih posljedica toga bili su križarski pohodi. Sveti je rat čvrsto vezan uz papinstvo i bio je instrument kojime je učvršćivano njegovo vodstvo u kršćanskom svijetu. Poziv na križarski rat izazivao je toliko oduševljenje da je i najobičniji seljak uzeo oružje i krenuo put Jeruzalemu, a viteška agresivnost, očitovana u brojnim sukobljavanjima diljem Europe, usmjerena je na ratovanje koje je proglašeno pokajničkim i svetim, u kojemu je ratnike vodio duhovni cilj da zajedno oslobode zemlju gdje je živio, umro i uskrsnuo Krist, a koje će svim sudionicima donijeti oprost grijeha i mjesto u raju. Prvi križarski rat bio je dotada neviđen pothvat, iznimne širine i kompleksnosti. Dugotrajne su pripreme uključivale propovijedačku turneju Urbana II., „propagandnu kampanju“ njegovih legata i ovlaštenih propovjednika, novačenja diljem zapadnoeuropskih zemalja, planiranje, financiranje, sklapanje različitih sporazuma i drugo. Sve aktivnosti vezane uz Prvi križarski rat bile su ključne i u daljnjim pohodima, s vremenom još i proširene, a Tyermanovo djelo ima duljinu i strpljenje da nam ih što jasnije prikaže – za prvi pohod i sve ostale koji su uslijedili.

Jačina duhovnosti koja je prožimala Prvi križarski rat u toliko jakoj mjeri više se nije ponovila. Regionalne, etničke i svake druge razlike među križarima su nadilažene jer su ih osjećaj zajedničkog identiteta i idealizam održavali na okupu u najtežim trenucima i krizama. Želja da se oslobodi Jeruzalem i Sveti grob bila je cilj od kojeg se nije odustajalo sve dok grad nije pao 15. srpnja 1099. godine. Nakon toga, na Bliskom su istoku uspostavljene četiri križarske države: Jeruzalemsko Kraljevstvo, kneževina Antiohija te grofovije Tripoli i Edesa – nastao je *Franački Outremer*, čiji je razvitak u 12. stoljeću tema istovjetno naslovljenog drugog poglavlja knjige (str. 165–230). Nakon ostvarenja cilja u Svetoj zemlji, većina se križara vratila svojim domovima. Naseljavanje na novi teritorij nije bilo znatno te se zbog potrebe za pojačanjem na Zapadu i dalje nastavilo s novačenjem i propovijedanjem križarstva. Međutim, brojnost i oduševljenje za novi veliki pokret na Bliskom istoku nisu bili dostatni jer je izostala prijetnja za Svetu zemlju. *Outremer* je ostao fragmentarno područje slabe međusobne kohezije, a najznačajnija karakteristika križarskih država bila je njihova nestabilna politička situacija.

Uspjeh prvih križara nije stvorio instituciju i pokrenuo novu eru. Tyerman već na početku trećega poglavlja *Drugi križarski pohod* (str. 233–315) iznosi svoje mišljenje o tome kako je osnovni učinak Prvog križarskog rata preuveličan. Njegovo naslijeđe vidi prije svega u provali hodočašća u Jeruzalem te u nastanku vojničkih redova, poput hospitalaca i templara, u kojima je redovništvo sjedinjeno s viteškim pozivom. Također, pape su govor i ustanove utvrđene tijekom Prvog pohoda uspješno počeli koristiti i protiv svojih neprijatelja u Europi (na području Italije, Francuske, Španjolske), a dio Drugoga križarskog pohoda činile su i dvije velike operacije vođene izvan Svete zemlje 1147. godine: pohod protiv poganskih Venda na Baltiku te sudjelovanje u portugalskoj rekonkvisti. Bula pape Eugena III. *Quantum praedecessores* iz 1145. godine, odredila je duhovne te pravne i financijske povlastice križara, a organizaciju Drugoga križarskog pohoda autor naziva savršenom. No, iako uspješni u borbama u Europi, na Bliskome su istoku križari doživjeli katastrofu. Njihov debakl 1149. godine doveo je u sumnju sam pojam svetoga rata.

Poglavljem *Treći križarski pohod* (str. 319– 438) završava prvi svezak *Božjeg rata*. Opasnost da križarstvo postane samo prolazna epizoda otklonjena je kada je 1187. godine Jeruzalem ponovno pao u ruke muslimana. Savjest kršćana snažno je uzdrmana, a osjećajem krivnje i bijesa uspješno se hranila propaganda za novi pokret u Svetu zemlju. Osvojeni su gradovi Akra i Jaffa, križarska je vlast uspostavljena na otoku Cipru i tamo potrajala dulje nego igdje drugdje u *Outremeru*, ali glavni cilj nije ostvaren. Uspostavljeno je primirje, Palestina je podijeljena, no Sveti grad nije vraćen. Ipak, zbog velikih povijesnih ličnosti koje su u njemu sudjelovale, Treći križarski rat je ostao jedan od najpoznatijih pohoda vođenih u ime križa. Nesretni njemački car Fridrik Barbarossa utopio se na putu za Jeruzalem, dok je važnost Filipa II. Francuskog zasjenio legendarni engleski kralj Rikard Lavljeg Srca, glasoviti kršćanski ratnik kojem je parirao jednako legendarni muslimanski vođa Saladin, osvajač Jeruzalema. Djelo *Božji rat* galerija je povijesnih likova, od srednjovjekovnih vladara, papa i svetaca do redovnika, plemića i „običnih“ vitezova. Kao što pristupa samoj temi križarskih pohoda, Tyerman je jednako objektivno pristupio i analizi figura koje su na njima ostavile svoj pečat. Nema podjele na dobre i loše, a pred nametnute pretpostavke autor stavlja izazove, svakoga prikazujući realistično kompleksnim.

Drugi svezak otvara poglavlje *Četvrti križarski pohod* (str. 491– 566), posljednja od cjelina koje autor posvećuje pojedinačnome ratu križa. Budući da se križarstvo nije pojavilo kao potpuno oblikovani fenomen, Tyerman kroz svoje djelo provlači njegovu evoluciju, koja vrhunac postiže djelovanjem pape Inocenta III., središnje ličnosti ovoga poglavlja. On je svoj cijeli pontifikat posvetio ratovima križa, redefinirao ih u praksi i teoriji te stvorio formalnu i birokratiziranu križarsku instituciju. Potaknuo je Četvrti i Peti pohod prema Svetoj zemlji kao i ratove protiv albigenza, no zbog ishoda svojih križarskih pothvata Inocent III. se može smatrati i tragičnom figurom. Za to je prije svega zaslužan Četvrti križarski rat, pokrenut da kršćanima vrati Jeruzalem, no većina križara Svetu zemlju nije niti vidjela. Ono što su osvojili bili su kršćanski gradovi Zadar i Konstantinopol, štoviše, srušili su sâm Bizant i na njegovim ruševinama utemeljili slabašno Latinsko Carstvo. Sve do danas, Četvrti križarski pohod prati zao glas, a njegovi su sudionici, posebice Mlečani, demonizirani i prikazivani kao zločinci koji su izdali svetu obvezu zbog pohlepe. Tyerman, međutim, nudi drugačiji pogled. Tematika križarskih pohoda je puna kontroverznih situacija, no enciklopedijsko znanje i interpretativna širina autora zabranjuju mu ikakve neutemeljene pretpostavke. On kontroverznu situaciju ne sagledava izvan cjeline kojoj ona pripada. Tyerman na umu uvijek ima širi kontekst, stoga se bogati opisi okolnosti razvoja pojedinog pohoda te njegova tijeka i mentaliteta u knjizi ne nalaze bez razloga. Upravo je na takav način mogao dati do znanja da Četvrti križarski rat nije pokrenula ikakva zla namjera, niti je pobožnost njegovih sudionika bila upitna. Međutim, pohod se zbog političkih i financijskih zavrzlama pretvorio u niz nesretnih okolnosti koje su križare dovele pred bezizlaznu situaciju čiji je ishod bio rušenje Bizantskoga Carstva.

S razvojem križarstva širilo se geografsko područje na kojem su vođeni sveti ratovi, a neprijatelji protiv kojih su oni proglašavani bili su raznoliki – povlastice svetozemaljskoga pokorničkog ratovanja su na takve pohode jednako primjenjivane. Križarski se ratovi često pogrešno svode samo na konflikte s muslimanima, jer vitezovi križa su se borili i protiv kršćana. U Četvrtome križarskom ratu proljevala se krv Bizantinaca, a protiv krivovjernih albigenza u francuskom Languedocu križari su se borili čak dvadeset godina. Zajedno s uistinu dubokim prikazima pohoda u Svetu zemlju, Tyerman je uzeo u obzir te u svoje djelo uspješno uklopio i ostale ratove koji su diljem Europe vođeni u ime križa, dajući

nam njihov sažetiji, no jednako upečatljiv opis. U poglavlju *Širenje križarskog pokreta* (str. 569–699) koncentrirao se na križarske pohode u Španjolskoj te na Baltiku i Sjeveru, kao i na već spomenute albigenške ratove. Ovdje je uklopljen i Peti križarski pohod, novi pokret u Svetu zemlju koji se trebao temeljiti na uzajamnoj suradnji pape i njemačkoga cara Fridrika II., no ona je završila izopćavanjem monarha, a svi su daljnji odnosi papinstva i Štaufovaca bili trajno narušeni. Tijekom 13. stoljeća utjecaj i autoritet svjetovnih vladara nad križarenjem brzo je postajao sve izraženiji te bio zoran već za vrijeme Petoga križarskoga rata. Fridrik II. je, papi u inat, okupio vojsku križara te tako ekskomuniciran uspio u ruke kršćana 1229. godine pregovaranjem vratiti Jeruzalem. Međutim, za petnaest godina je Sveti grad ponovno izgubljen, ovoga puta trajno.

Križarstvo nikada u tolikoj mjeri nije bilo stvar državne vlasti kao u razdoblju vladavine francuskoga kralja Luja IX., o čijoj pojavi govori znatan dio poglavlja *Obrana Outremera* (str. 703–798). On je pohod na Istok shvaćao kao svoju životnu misiju koju je jednako potakla osobna pobožnost kao i politička ambicija. Monarhova posvećenost svetim ratovima može se usporediti s onom pape Inocenta III., a kao i njegov crkveni pandan, ni Luj IX. nije imao previše sreće u svoja dva križarska pothvata – drugi ga je stajao i života. No, ugled koji je stekao u kršćanskome svijetu bio je izniman. Njegova neupitna pobožnost i napor koji je uložio u borbu za Svetu zemlju, nagrađeni su kada je 1297. godine papa Bonifacije VIII. francuskoga kralja kanonizirao i proglasio svetim. Pohodi Luja IX. su pospješili slom ajubidskog sultanata u Egiptu pod mamelučkim pritiskom. Bio je to događaj kojim je zapečaćena sudbina *Outremera*. Autor nam jasno prikazuje kako su franački posjedi na Bliskome istoku već dulje vrijeme bili u rasulu, a posebno stavlja naglasak na Jeruzalemsko Kraljevstvo koje je od samih početaka patilo od nedostatka političke funkcionalnosti. Mameluci su svoj legitimitet odlučili učvrstiti sustavnim zatiranjem i uništenjem *Outremera*, koji je unutarnja slabost učinila lakim plijenom. Kršćanske utvrde, dvorci i gradovi osvajani su jedni za drugim, a sve je završeno padom Akre 1291. godine.

Posljednje poglavlje knjige, naslovljeno *Kasniji križarski pohodi* (str. 801– 881), posvećeno je kraćim pregledima posljednjih ratova koji su vođeni u ime križa te fenomenu križarstva unutar društvenoga okvira kasnoga srednjeg vijeka, čime autor pojašnjava kako se, unatoč postojanju interesa za sveto ratovanje, ipak prestalo s njegovom daljnjom primjenom. Tijekom 14. stoljeća u tri se navrata pokušalo vratiti Svetu zemlju, međutim pohodi su bili beznačajni i s njima je završilo križarenje na Bliskome istoku. Pažnja je preusmjerena na bojišnice raspršene diljem Europe, pri čemu se izgubio međunarodni karakter križarskih pohoda – niti ogromna opasnost koju su predstavljali Osmanlije nije više mogla izazvati sveopću reakciju kršćanskoga svijeta. Zanimljivo je kako je usprkos tome križarski ideal bio vrlo živ te duboko usječen u svaki aspekt srednjovjekovnoga društva, koje je svakodnevno mogao doticati na razne načine – preko posebnih poreza, pokorničkih procesija i propovijedi ili pak umjetničkih prikaza te priča i pjesama križarske tematike. Ipak, svijet se mijenjao i sa 16. stoljećem je došlo vrijeme zalaska kršćanskoga svetog ratovanja. Križarstvo je izraslo u vjersku i društvenu djelatnost koja je bila zajednički aktivni izraz kršćanske pobožnosti, no religiozni sustav koji je to podupirao je nestajao. Zamijenilo ga je osobno iskustvo Boga i vjere. U islamu, džihad je obveza svakoga vjernika, jedan od stupova njihove vjere. Sveti rat u kršćanskome svijetu to ipak nikada nije bio. Istovremeno, do kraja je dovedena i svjetovna dominacija Katoličke crkve, koja je već neko vrijeme gubila prednost pred sve jačim europskim monarsima. Križarski su pohodi bili čvrsto vezani uz papinstvo, no sada je religija postala podložna laičkoj moći. Iako su brojni vladari rado koristili sveti rat u

nacionalne interese, vjera je za njih s vremenom sve manje bila opravdani razlog za vođenje rata. Kako je autor upečatljivo konstatirao, u kasnome srednjem vijeku „kršćanstvo je cvjetalo; kršćanski je svijet umro“ (str. 885) – s njime je završilo i doba križarskih pohoda.

Na kraju drugoga sveska, a time i same knjige *Božji rat: nova povijest križarskih ratova*, nalazi se izbor dodatne literature (str. 925–930) te popis vladara (str. 931–936) i kazalo (str. 937–953). Za lakše razumijevanje i predodžbu križarskih pohoda, oba su sveska opremljena s ukupno dvadeset i četiri zemljovida.

Križarski ratovi jedan su od najkarakterističnijih i najneobičnijih događaja u razdoblju srednjega vijeka. Njihov ideal je formirao europsko društvo, stvarao njegove narode i preobrazio Crkvu. Ratovi križa otvorili su Zapad novoj kulturi te pridonijeli razmjeni civilizacija, što je europskoj trgovini dalo novi zamah, neposredno utjecalo na razvoj tehnologije i znanosti te bilo poticaj za doba otkrića. *Božji rat: nova povijest križarskih ratova* djelo je koje uspijeva povezati golemi broj niti koje su se ispreplitale kroz gotovo pola tisućljeća europske povijesti. Ta činjenica ovu knjigu čini izvorom ne samo za povijest križarstva, nego i za povijest samog srednjeg vijeka i njegova društva. Duljina razdoblja o kojem Tyerman piše te obim knjige lako mogu uplašiti čitatelja. Međutim, autor je svoje djelo zamislio i ostvario na impresivan način, a njegovo uporište u izvorima je zadivljujuće. Naracija je snažna, a opisivanja živa i obuzimajuća te svakoga vode na put s križarima, koji su prikazani kako djeluju s iznimnom hrabrošću i pobožnošću jednako kao i zbog vlastite okrutnosti i pohlepe. Najveći uspjeh Christophera Tyermana je svakako njegova suzdržanost od ideologiziranja i sentimentalnosti. On je vrlo oprezan u svojim zaključcima. Što se više zna o ratovima križa, to je o njima teže suditi, a to i ne treba činiti, nego križarske pohode prihvatiti kao ono što su uistinu i bili – „uspjeh, ali i veličanstveni podbačaj“.

Tatjana BUHIN

Desničini susreti

Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.), Desničini susreti 2005-2008. Zbornik radova, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Plejada, 2009., 313 str.

„Desničini susreti“ su skupovi koji se održavaju svake godine redovito krajem onog rujanskog tjedna u kojem je piščev rođendan. Utemeljeni su 1989., a obnovljeni 2005. na stotu obljetnicu rođenja pisca Vladana Desnice (Zadar 17. 9. 1905 – Zagreb 4. 3. 1967.).

Ovaj zbornik obuhvaća 24 članaka nastala na temelju priopćenja sa skupova održanih između 2005. i 2008. godine, a započinje kratkim uvodom Drage Roksandića, koji ga svrstava među sveske novopokrenute Biblioteke „Desničini susreti“ Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Posljednji članak

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 43

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2011.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 43

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest),

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
znanstvenog projekta „Triplex Confinium - hrvatska višegraničja
u euromediterranskom kontekstu“

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2011. godine

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*